

✓ РИМСКИ ХУДОЖЕСТВЕНИ ИМПОРТИ В НОВЕ

Александра Димитрова-Милчева

Нове е разположен на около 4 км източно от гр. Свищов. Той принадлежи към най-значителните легионни лагери в провинция Мизия. Възникнал е като седалище на VIII Августов легион между 46 и 69 г. сл. Хр. През 69-а или 70 г., при управлението на император Нерон, се утвърждава като постоянен лагер на I италийски легион за период от четири века¹. Нове е най-системно изследваният римски лагер в България в резултат от съвместните научни усилия на една смесена българо-полска археологическа експедиция². Много от практикуващите днес археолози, възпитаници на Великотърновския университет "Св. св. Кирил и Методий", са участвували като стажанти в разкопките на Нове. В непрекъснато провежданите от 1960 г. насам археологически проучвания са установени най-важните периоди от развитието на поселищния живот на това място. Извършена е локализация на крепостните съоръжения и улици, установена е вътрешната планировка на лагерната архитектура — комендатура, лагерна болница (валетудинариум), военни, трибунски жилища, таберни, открита е най-голямата засега известна в България легионерска баня, няколко раннохристиянски църкви, между които и епископска базилика с резиденция, занаятчийски работилници, многобройни епиграфски паметници, които хвърлят обилна светлина върху религиозния живот на населението, предмети на художествените занаяти, скулптурни паметници, забележителни произведения на портретната пластика от камък и бронз, накити, луксозна керамика и др.

След създаването на римската провинция Мизия и утвърждаването на римското господство в нея, областта бързо била интегрирана в търговската мрежа на империята, което довело до тесни търговски и културни връзки с другите провинции. Едновременно с продуктите на местното занаятчийство на пазара намират място импортни стоки, най-често срещани от които са керамични съдове, лампи, амфори, произведения от бронз и стъкло, накити. Изключително благоприятното географско положение на Нове му отреждало важно място в икономиката и търговията на провинцията. Чрез р. Дунав той бил свързан с крайречните лагерни селища и градски центрове на западните римски провинции, а на изток чрез Черно море със Сирия,

Мала Азия и Палестина. Разположен в плодородна равнина, на най-прекия път към Никополис ад Иструм (дн. с. Никюп, Великотърновско), през балканските проходи той свързвал Дунавската област с Филипопол, Августа Траяна, Кабиле, от там с Хадрианопол и Мала Азия. Въпреки че след утвърждаването на римската власт в днешните български земи търговията се ориентира към западните римски провинции, търговските връзки с Гърция и Източното Средиземноморие се запазват. Без съмнение определена роля в това отношение играят немалкият брой преселници от източните провинции, които активно се включват в търговския и стопанския живот на ново-създадената провинция Мизия¹.

Според производствените центрове (или според предполагаемите центрове) римските импорти в Нове могат да се групират в три основни категории: 1) Стоки, произвеждани в източните провинции, в Гърция и на островите; 2) Стоки със западен произход и 3) Стоки с местен произход. Тук няма да се спирам на амфорната тара с марката на производителя от островна Гърция, тъй като не е предмет на това изследване. От средата на I в. сл. Хр. в Нове прониква луксозна керамика от Източното Средиземноморие. От района на Пергам вероятно са две плоски паници, покрити с плътен, но изтрит черен фирнис. Те се отнасят към тип С на източната сигилата и са единствените засега в България. Датират се около средата на I в. сл. Хр.⁴ Една малка паничка с пръстеновидно столче и отвесни, равно отрязани стени е снабдена от вътрешната страна с печат КЕСУ, разположен в два реда в правоъгълна рамка⁵ (Обр. 1). Къде са били работилниците на този майстор, не се знае, но керамика, сигнирана с неговото име, е известна от Пергам и други големи центрове на Източното Средиземноморие през втората половина на I в. По същото време в Нове се появяват лампи с марката на *Romanensis* от грънчарниците на остров Книдос, чиято продукция е имала пазар и през първата половина на II в.⁶, изделия от бронз (Обр. 2). Освен луксозна керамика по същото време в Нове се появяват скъпи стъклени фиали тип "мелифиори" от наситено синьо стъкло с бели виещи се жилки, чийто произход от Сирия или Северна Италия е проблематичен. Между редките находки се открояват един много добре запазен кантарос от светложелено стъкло, дълбоки купи с различни размери, лакримарии, шишета с четвъртитата основа и др.⁷ (Обр. 3). Вероятно за нуждите на офицерството търговците са поддържали добри контакти със Сирия. Още в началото на века, при публикуването на известното Николаевско съкровище, Б. Филев посочи ролята на сирийския импорт от полускъпоценни камъни за развитието на местното ювелирство и глиптика⁸. Този факт е от особено значение за развитието на художествените занаяти в Нове, и особено на глиптиката — изследванията показват, че Нове е един от най-значителните ѝ центрове в провинцията през II — III в.

През II — III в. вносът на гръцки лампи се разширява. Три глинени лампи от колекцията на Нове са снабдени с гръцки надпис Σινφόρον⁹. През III в. Атина се превръща във важен производствен център и износител на атически лампи. Отлично изработени, с богата декорация, атическите лампи имали широк пазар в големите градски центрове на Тракия и Мизия. За да избегнат застрашаващата ги от разорение конкуренция, местните производители бързо се ориентирали към копиране на вносните по характерната за този тип технология. Такива грънчарски ателиета имало в Марцианопол¹⁰ и в разположения близо до Никополис ад Иструм керамичен център в Бутово¹¹, чиято продукция имала добър пазар в Нове. Примерите показват, че и при новата политическа и икономическа обстановка връзките със старите елинистически търговско-производителни центрове не се прекъсват през римско време. Несъмнено определяща роля за стопанския живот и култура в Нове имат връзките със западните провинции. За стопанското развитие на лагерното селище Дунавският път имал изключителна роля. Той бил не само обезпечен, но и евтин. За керамичния импорт от Италия и Галия били използвани адриатическата пътна артерия и тържищата в Аквилея и Сисция. Транспортирането на стоки за северотракийските земи, в това число и за Нове, било улеснено от обстоятелството, че търговските пътища минавали изключително през римски земи, което ги правело сигурни и спокойни¹². Присъствието на италиански търговци в провинция Мизия епиграфски е засвидетелствувано само в Нове. Още в Клавдиево-Нероново време около военния лагер се заселили търговци и занаятчии от италиански произход. В края на I и началото на II в. в Нове са били издигнати надгробни паметници на търговски посредници от известните фамилии Грании от Пуцеоли, Попилии, Венечии, Пулии, Чезернии¹³. Попилиите били грънчари, а Чезерниите от Аквилея търгували с рудни изкопаеми и метални изделия¹⁴. От един друг надгробен паметник, открит в Нове (сега в Националния музей в Букурещ), става известен едър търговец на вино, а вероятно и на други стоки, на име Iulius Iero negator¹⁵. Тази значителна италианска търговска колония е имала грижата да снабдява офицерите и заможното цивилно население със скъпи изделия от бронз, стъкло, накити. Най-голям дял от предметите на лукса се пада на художествената керамика. Придобитата от разкопки или случайно открита при изкопни работи на терена на античния град импортна керамика показва тесни контакти с най-големите грънчарски фирми на Северна и Средна Италия, Галия, Германия, Панония, Горна Мизия. Осемдесет процента от вносната тера сигилата в провинция Мизия се пада на Нове¹⁶. От времето на Тиберий-Клавдий и през целия I в. италианският керамичен внос има доминиращо положение в Нове. Керамиката е представена от типичните за италианското производство форми плоски паници и купички от фина глина и кафявочервен лак, известни в литературата по съз-

дадената преди повече от сто години типология на големия керамолог Драгенддорф като Drag. 15/17 и Drag. 24/25. С най-голям брой са съдовете, между които и много добре запазени цели форми, от периода на дървеноземленото строителство и трибунските жилища. Форма Drag. 15/17 се появява през двадесетте години на I в., но добива особено широко разпространение след 35 г. Тази типична североиталийска форма намира добър пазар освен в Средна и Северна Италия, в рейнските и дунавските провинции. В Нове тя е представена с 35 броя от общо 40 броя, известни за цялата провинция. Почти без изключение паниците имат апликирана украса от гирлянди, розети, маски, делфин, куче и др. На дъното на някои са запазени печатите на известни аретински и североиталийски фабриканти като L. Gellius и A. Manneius¹⁷. От четиринадесет сигнирани съда с марката на Гелиус, известни в провинция Мизия, шест са намерени в Нове, но керамиката, произхождаща от неговите работилници, е много повече (Обр. 4). А. Манеиус, работил в тясна връзка с Гелиус, е представен с два сигнирани съда единствено в Нове. По същия начин големият аретински керамист G. Bov/ivs/ Gen е представен със сигнирана керамика само в Нове.

През 1986 г. в Нове беше открит сервиз от два кратерискоса, единият от които е изцяло запазен, а вторият — само с един фрагмент. Изключителната находка принадлежи към редките образци на аретинска барботинна керамика, която се появява в късноавгустово време. Изработени са от глина с млечнорозов цвят и фирнис с убит блясък. Украсата се състои от гирлянди и розети. Камбановидното тяло е стъпило върху високо, с масивна основа профилирано столче. Цялостно запазеният кратерискос е снабден с две малки кръгли дръжки. Сравнен с две най-близки аналогии от Антиквариума на Националния музей в Рим и Карнунтум в Австрия, екземплярът от Нове е най-завършен като форма и най-изящен като украса.

Едновременно с гладката и с барботинна украса сигилата в Нове прониква т. нар. тънкостенна фина керамика за всекидневна употреба (Обр. 5), произвеждана в керамичните работилници на Средна и Северна Италия. В най-ново време стана известен един нов керамичен център в Сирмиум, където е произвеждана керамика по североиталийски образци¹⁸. В Мизия е известна от Августе, Ескус, Нове и Трансмариска с не повече от един до четири – пет фрагмента. В Нове техният брой е почти сто, в това число и много цели форми. Само от т. нар. “папиркерамик” са известни единадесет фрагмента. Чашките имат цилиндрична до полукръгла форма. Отличават се с изключително разнообразие на декоративните мотиви, няма повтарящи се елементи. Единствено в Нове се срещат гърненца с крушовидна форма (Обр. 6). Глината е с бежовокафяв цвят. Украсата се състои от едри растителни барботино-форми и коси насечки. Те са аналогични на произвеж-

даните в Сирмиум, което не изключва възможността да са тамошно производство.

Голям дял от североиталийския керамичен импорт в Нове заемат лампите, сигнирани с имената на известните фабриканти *Atimeti, Cassi, Crescens, Festi, Flavi, Forti, Ianuaris, Octvi, Respecti, Sexti, Strobili, Vetti, Vibius* от края на I и началото на II в. Картината на керамичния импорт на луксозни изделия показва, че Нове е най-богатото находище на аретинска и североиталийска сигилата. Там са намерени и най-голям брой италиийски лампи. Този факт се обяснява с насочеността на изследванията на дървено-земленото укрепление и дървената жилищна архитектура, както и с наличието на платежоспособно офицерство, носител на римските традиции и култура. Кръгът на вносните луксозни стоки се разширява с изделия на стъklarската промишленост не само от Сирия и Мала Азия, но и от офисини в Северна Италия и Рейнската област, особено в Кьолн. Вносът включва панички от синьо-зелено стъкло, за които се допуска, че са произвеждани в стъklarниците на Аквилея в Северна Италия през I в. сл. Хр. Купи с ребриста украса, каквито в Нове са добре представени, също се смятат за италиийски продукт от това време (Обр. 7). Заслужава да се отбележи киликсът от светлозелено стъкло, който като форма е единствен в нашата провинция и възпроизвежда керамични и метални форми от късноелинистическата епоха. Тези елегантни стъклени съдове на лукса се срещат през целия I и началото на II в. Откритите на терена на скамнум трибунорум дълбоки купи, големи бутилки с правоъгълна и квадратна форма, балсамарии, една фунийка са продукти на кьолнски стъклари²⁰.

Една стригила, украсена с врязана бръшлянова клонка върху дръжката, е с марката на производителя, от която се съди за нейния североиталийски произход²¹. Някои от бронзовите фибули, намерени в трибунските жилища, известни като тип *Aucissa* с оригинален надпис от времето на Нерон, също произхождат от Северна Италия и са били разпространявани чрез войската. По същото време в Нове проникват плоски фибули с ромбовидна плочка, произвеждани в Северна Швейцария²².

Нове поддържа търговско-икономически връзки с римска Галия, които стават особено интензивни през последната четвърт на I в., първоначално с големите керамични центрове Ла Грофезанк и Банасак в Южна Галия, по-късно с Лезу в Средна Галия и съвсем ограничено с Найлигенберг и Итенвайлер в Източна Галия. Твърде ранното проникване на гладка южногалска сигилата в Нове е документирано с елегантните форми *Drag. 27*, снабдени с печати на фирмите *Амандус* (Обр. 8), *Паулус*. Едни от най-ранните типично южногалски купи с великолепна украса от релефно представени сцени на божества форма *Drag. 29* засега са известни само от Нове с шест екземпляра. Много по-значително присъствие имат релефните купи, изра-

ботени в калъп, познати като форма Drag. 37, която се налага за повече от три века. Те се появяват в къснонероново време. В тази богато орнаментирана луксозна керамика се открива стилът на едни от най-добрите представители на южногалската керамична индустрия, каквито са Германус, Секундус, Меркато, Северус, Кристо, Пасинус, Наталис²³.

От известните 38 фрагмента средногалска керамика от провинция Долна Мизия 28 произхождат от Нове (Обр. 9). Тази керамика се разпространява по времето на Хадриан-Антонин Пий и по количество е значително по-малко от южногалската, но също е с много богата украса. От средата на II в. керамичният внос в Нове, както и в цялата провинция, постепенно намалява. Галските фабрики биват изместени от продукцията на рейнските керамични. От известните 29 фрагмента райнцабернска керамика в провинцията 22 произхождат от Нове. Представени са известните производители на тера сигилата Мелаусус, Цериалис, Комициалис, Фирмус, Примитивус. Символичен е броят на сигилатните находки от керамичните работилници във Вестерндорф и Пфафенхофен в провинцията и въпреки това отново най-голям брой произхождат от Нове (21 фрагмента от релефно украсени купи от известните общо 26). Ограничаването на керамичния импорт вероятно се дължи, от една страна, на политическата конюнктура при Северите, от друга — на бързото развитие на местната керамична манифактура, задоволяваща напълно потребностите на офицерството и преуспяващата местна аристокрация с изделия на лукса. Най-голям и постоянен пазар за продукцията на разположените наблизко керамични центрове в Бутово и Павликени е бил Нове. Тъкмо поради това сигилатите от работилниците на Виминациум—Маргум в Горна Мизия имат спорадичен характер. Висок вкус и контакти с големите производители на художествени ценности откриваме още в цяла редица от великолепни образци на художественото творчество. Тук на първо място следва да поставя един шедьовър на портретната пластика, каквато е мраморната глава на император Каракала, открита в светилището на знамената в принципията на Нове, дело на някое от скулптурните ателиета в Рим²⁴.

За търговските и културните връзки на Нове с Италия през периода I — III в. ценна информация могат да дадат и т. нар. геми и камеи. Най-значителната досега колекция, открита в България, произхожда от Нове²⁵. Гемите са използвани по-често като печати, отколкото като украшение. Поставени върху пръстени, те са принадлежали в повечето случаи на мъже, докато камееите — на жени. Те били от императорски дар до украса на обеци, гривни, фибули, колани, колиета, диадеми и др. (Обр. 10). Първите геми, които се появяват в Нове, са с италиански произход. Основание за това дават следните факти: италианските геми били изработвани от карнеол, николо (разновидност на ахата), от аметист. Типична за италианската глиптика е употре-

бата на стъклена паста, имитираща сардоникс. Тъкмо тези особености и репертоарът от изображения позволяват цяла група от геми да бъдат квалифицирани като италиански импорт. Между тях се открояват великолепно гравираният карнеол с глава на млад принц от Юлиево-Клавдиевата династия, фалера от кобалтово синьо стъкло с портрета на младия Друз и трите му деца, една гема от стъклена паста, имитираща сардоникс, с изображение на Геня на смъртта, николо с изображение на императорската двойка Хадриан и Сабина, изображения на богове, полубогове, герои, символи и др.²⁶

Както се вижда от посочените примери, вносът на художествени изделия в Нове е най-интензивен през I и началото на II в. Романизацията под влияние на стануващите в Нове легионери оказва силно влияние върху бита и културата на местното население. Особено се активизира търговията със западните провинции Галия, Германия, Панония (Обр. 11). С високите си качества вносните изделия оказват силно влияние върху развитието на местната художествена промишленост — ювелирство, глиптика, торевтика. Вносът на скъпи художествени изделия в Нове никога не прекъсва, но бележи особено активизиране в края на III и началото на IV в. От това време са редки по своето изпълнение фибули, коланни гарнитури (Обр. 12), скъпи изделия от стъкло с висока художествена стойност.

БЕЛЕЖКИ

¹ Polaschek, E. Novae. In: RE PW. XII col. 1127; Ritterling, E. Legio. In: RE PW. XII col. 1407.

² Подбр. литература. Срв. отчетите за резултатите от разкопките в Нове на българската и полската експедиция в: ИЛИ XV, 1963 — ИЛИ XXX, 1974. Novae. Sektor zachodni. Archeologia (Ossolineum) XXII, 1963. XLII. 1992. Sarnovski, T. Novae jako siedzbe Perwszego legionu italskiego. Archeologia 27, 1976, s. 50-65. Wojsko rzymskie w Mezji Dolnej i na północnym w brzezu Morza czarnego. Novaensia 3, 1988. Warszawa; Dimitrova-Milčeva, A. Importierte Terra sigillata aus Novae. ИЛИ 37, 1987, p. 108-152; Čičikova, M. Potter Lamps from Novae. (Lower Moesia). ИЛИ 37, 1987, p. 153-172; Press, L., T. Sarnovski. Novae. Römisches Legionslager und frühbysantinische Stadt an der unteren Donau. Antike Welt 21, 1990, S. 225-243; Božilova, V., J. Kolendo, L. Mrozewicz. Inscriptions latines de Novae. Poznań, 1992.

³ Тачева-Хитова, М. Ролята на преселниците от Мала Азия, Сирия и Египет в икономическия и културен живот на Долна Мизия и Тракия (1—3 в.). Автореферат. Велико Търново, 1969.

⁴ Разкопки на скамнум трибунорум в Нове.

⁵ Милчева, А., Е. Генчева. Scamnum tribunorum на военния лагер Нове. — Археология, 1991, № 2, с. 29.

⁶ Čičikova, M. Op. cit., p. 155.

⁷ Нове, Инв. №№ 1045—1050.

⁸ Филлов, Б. Римското съкровище от Николаево. — ИАД IV, 1914, с. 37 и сл.

⁹ Čičikova, M. Op. cit., p. 162.

¹⁰ Минчев, А. Едно ателие за имитации на атически лампи в Марцианопол. — Известия на народния музей Варна XIII (XXVIII), 1977, с. 166—169.

¹¹ Sultov, B. Ceramic Production on the Territory of Nicopolis ad Istrum II-nd – IV-th Century. — *Terra Antiqua Balcanica. Serdicae-Ternovi*, 1985, Table LII; Кузманов, Г. За производството на глинени лампи в Долна Мизия и Тракия (I — IV в.). — *Археология*, 1981, № 1—2, с. 10—20.

¹² Геров, Б. Романизмът между Дунава и Балкана. Част I: От Август до Хадриан. — ГСУ-ФФ, 1948/49, с. 63.

¹³ Димитров, Д. П. Надгробните плочи от римско време в Северна България. С., 1942, с. 35, № 38, 48, 57.

¹⁴ Ašel, J. Caesernii. — *Živa antika*, 10, 1960, № 1—2, 201—221.

¹⁵ Kolendo, J. Études sur les inscriptions de Novae. — *Archeologia* (Wroclaw), 1965, p. 132.

¹⁶ Dimitrova-Milčeva, A. Terra sigillata und dünnwandige Gebrauchskeramik in Moesia Unferior (под печат).

¹⁷ Милчева, А., Е. Генчева. Цит. съч., с. 28—29.

¹⁸ Premk, A. Produktion of the Early Roman Pottery in Sirmium. Hommage a Dr. Draga Garašanin. Belgrad, 1992, p. 363—368, T. 3, p. 10—16.

¹⁹ Čičikova, M. Op. cit., p. 165.

²⁰ Разкопки на скамнум трибунорум. Инв. № 1043, 1058, 1114.

²¹ Вагалински, Л. Стригили от римската епоха на територията на днешна България. — *Археология*, 1993, № 2, с. 24, Табло I, 1.

²² Генчева, Е. Облеклото и металните части към него в Мизия и Тракия през римския период. Автореферат. С., 1994, с. 7.

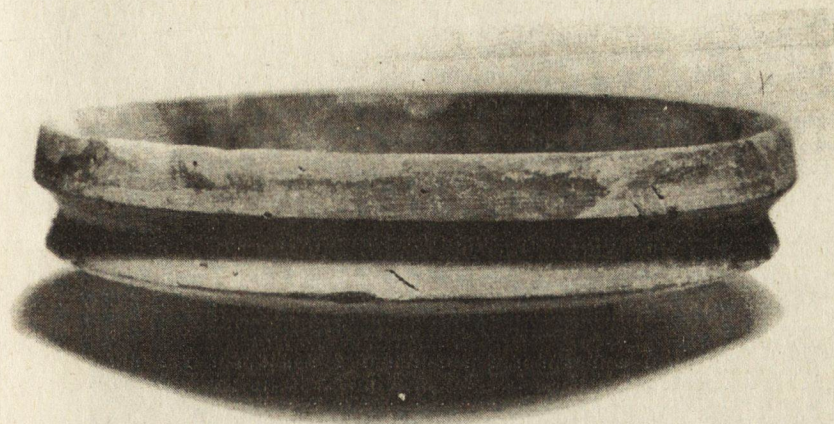
²³ Dimitrova-Milčeva, A. Importierte Terra sigillata, P. 114—121.

²⁴ Сарновски, Т. Мраморна глава на Каракала от Нове. — *Археология*, 1980, № 3, с. 35—43.

²⁵ Dimitrova-Milčeva, A. Gemme e kammei del Museo Storico Comunale di Svištov. — *Ratiariensia*, 3—4. Bologna, 1987, p. 193—209.

²⁶ Димитрова-Милчева, А. Антични гемеи и камеи от Националния археологически музей в София. С., 1980.

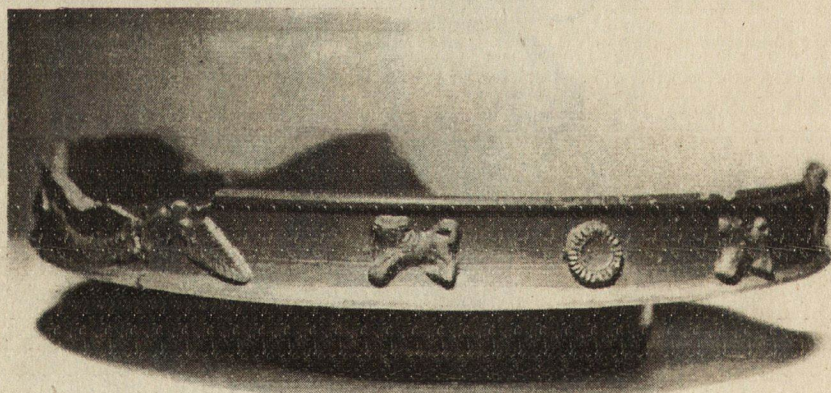
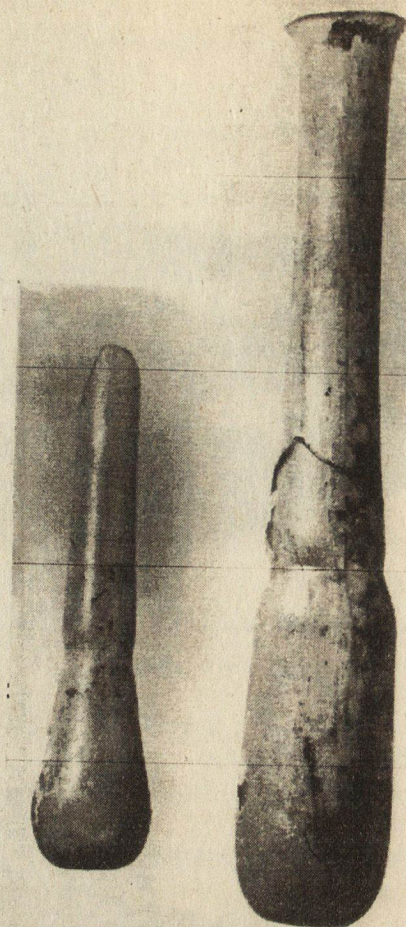
Обр. 1. Паничка с печат КЕСУ от Източното Средиземноморие

Обр. 2. Бронзова лампа с маска на човек, вероятно от Изтока

Обр. 3. Стъклени лакримарии

Обр. 4. Форма Drag. 15/17 с печат на Л. Гелиус

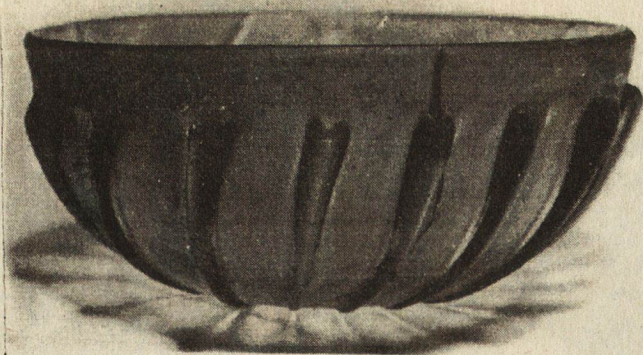

Обр. 5. Тънкостенна фина керамика от Северна Италия

Обр. 6. Гърненце с крушовидна форма и барботинна украса

Обр. 7. Стъклена купа с ребриста украса, вероятно от къолнските стъкларници

Обр. 8. Купичка от работилниците на Амандус в Южна Галия

Обр. 9. Купа с релефна украса от Лезу в Средна Галия

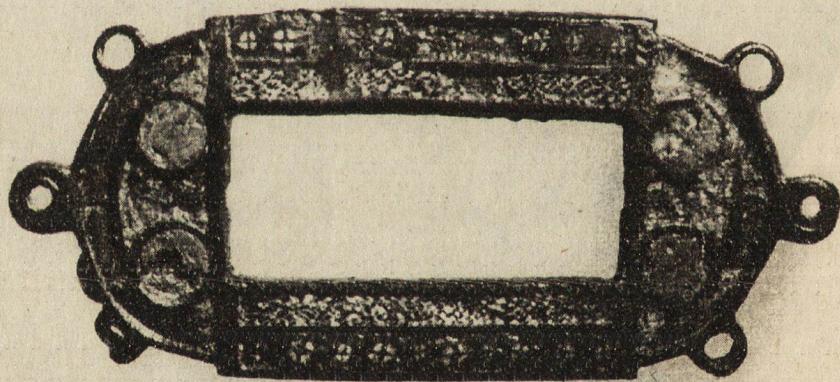

Обр. 10. Гемм и камеи от Нове

Обр. 11. Художествено изработен бронзов бюст за кантар
от Помпей или Херкулан

Обр. 12. Тока с разноцветен емайл